

Folyóvíznevek a korai ómagyar korban

A magyar helynévkutatás története során a településnevek mellett legtöbbször a víznevekkel foglalkoztak a kutatók. Azonban míg a településnév-rendszerrel mára kiderült, hogy számos olyan sajátossággal bír, amely magából a rendszerükből adódik, s így e jegyek más helyfajtákra egyáltalán nem vagy alig-alig jellemzőek, addig arra vonatkozóan, hogy vajon a víznevek rendelkeznek-e ilyen specifikus jegyekkel, kevés ismeretünk van.

A víznevek fontosságára szinte minden helynévkutató felhívja a figyelmet, e gazdag szakirodalommal rendelkező tudományterületet azonban mégis egyfajta aránytalanság jellemzi: többnyire a nagyobb vizek neveinek az etimológiai vizsgálatára törekedtek a szakmunkák, s ezekből vontak le következtetéseket. Mivel ezek a nevek többnyire más nyelvek helynévrendszeréből kerültek át a magyarba, a fenti egyoldalúság egyúttal azt is jelenti, hogy a víznevekkel szkmunkákban a jövevényneveknek eddig jóval nagyobb figyelem jutott, mint a belső keletkezésű elnevezéseknek, noha nyelvünkéről az utóbbiak magától értetődően több ismerettel szolgálhatnak.

A víznév-kutatás az önálló névtan céljain túl más tudományágak számára is nagy jelentőséggel bír: a víznevek vizsgálata a nyelv- és nyelvjárástörténet, a népesség- és településtörténet, valamint a történeti földrajz, a növény- és állatföldrajz számára is számos haszonnal járhat.

Disszertációm csupán a folyóvíznevek vizsgálatával foglalkozom. Az általam egészéről mintavétel útján kívánok képet alkotni. A dolgozat alapjául az Árpád-kori folyóvíznév-kincs szolgál, a korszakhatárokat azonban — az általam felhasznált források kronológiai határaihoz is részben alkalmazkodva — 1350-ig, valójában a korai ómagyar kor végéig terjesztettem ki.

Dolgozatom három nagyobb fejezetből áll. Az első fejezetében a magyar víznév-kutatás áttekintését végeztem el. Az értekezés következő fejezete a víznevek körül jelentkező elméleti kérdésekkel foglalkozik. Először a folyóvíznév definícióját próbálom megadni. Ehhez a szakirodalomban explicit vagy implicit módon megmutató definíciós kísérleteket veszem számba, s ezt mérlegelve jómagam a természetes erek, patakok, folyók, valamint a mesterséges árkok, csatornák megnevezéseit tekintem e helynévfajtába tartozónak. A folyóvíznevek csoportjának körülhatárolása mellett a névrendszertani analízist annak is célszerű megelőznie, hogy az egybeállított nevek egymáshoz való viszonyát a lehető legkörültekintőbben tisztázzuk. Az okleveles névanyagban számos olyan nevet találunk, amelyek több egymással semmilyen kapcsolatban nem álló vízi objektumot jelölnek. Három vagy ennél is több (egyes esetekben tíz) olyan folyóvizet találunk például a vizsgálati anyagban, mely az *Almás*, *Aranyos*, *Aszú-patak*, *Béla*, *Bükk-patak*, *Egres pataka*, *Ér*, *Fekete-patak*, *Fok*, *Füzegy*, *Hársány*, *Láz pataka*, *Megye-patak*, *Mély-patak*, *Patak*, *Rákos*, *Sár*, *Száraz-patak*, *Szuha* és

Tapolca elnevezést viseli. E nevek egymáshoz való viszonyát lényegében a hangalak és a jelentés kapcsolatának a vizsgálata világíthatja meg leginkább.

Ahogy a mai névhasználatot is a többnevűség jellemzi, úgy már a régiségben is több neve lehetett ugyanazon folyóvíznek. Egyes vizeknek akár településenként is más neve lehetett (ezeket tekintjük szakaszneveknek), a névhasználat során azonban többé-kevésbé kialakul(hat) egy-egy név dominanciája. A szakasznevek meglétét a különböző névközösségek eltérő mentális térképével hozom összefüggésbe, az egyik névvariáns uralomra jutását pedig kulturális, gazdasági és nyelvi presztízsbeli okokkal magyarázom.

A dolgozat központi fejezetét a folyóvíznevek névrendszertani elemzési adja, amelyben a neveket szerkezeti és keletkezéstörténeti szempontból vizsgáltam. A vizsgálat eredményeiből arra következtethetünk, hogy míg egyes szerkezetípusok (pl. pusztajelölő, településnév+vízrajzi köznévi) és keletkezési módok (pl. jelentéshasadás, szintagmatikus szerkesztés) kortalanok, addig mások kor meghatározó szereppel bírhatnak. Az egyrészes nevek esetében például a növénynévi és állatnévi neveket igen réginek kell tekintenünk, fokozottan érvényes ez a pusztajelölőből származó metonimikus elnevezésekre. Ugyanez vonatkozhat az egyéb egyrészes képzett (főleg *-s* képzős) melléknévből származó nevekre is. A növényzetre és az állatvilágra utaló kétrészes nevek esetében is régi névalkotásra gyanakodhatunk.

Ezt követően a folyóvízneveknek a más helyek megnevezésében betöltött szerepének bemutatására vállalkoztam. A régiségből a folyóvíznévből keletkezett településnevek adatolhatók nagyobb számban, ritkábban emellett víznévi előzményre visszavezethető hegy-, táj- és várnevekkel is találkozhatunk. A jelenség minél szélesebb körű bemutatásához elengedhetetlennek bizonyult a forrásanyag kronológiai kibővítése, ezáltal ugyanis lehetőség nyílt arra, hogy a folyóvizekkel közvetlenebb természeti kapcsolatban lévő, de a régiségben nem vagy csak elenyésző számban rögzített objektumok elnevezéseit (tó-, völgy-, barlang-, szoros- és hágóneveket stb.) is vizsgálat alá vonjam.

A dolgozat utolsó alfejezetében a folyóvíznévrendszert a hozzá rendszertanilag legközelebb álló névfajttal, a tónevekkel vettem össze. A két névtípus funkcionális-szemantikai szerkezetípusai között jelentős aránybeli eltérések mutatkoznak, s ezzel összefüggésben másfajta keletkezéstörténeti módok is jellemzik a két víznévfajta elnevezéseit. Az elvégzett vizsgálat eredményei igazolták így azt a korábban hozott döntésemet is, miszerint a víznevek népes csoportjából disszertációban csupán egyiknek, a folyóvízneveknek a bemutatását végeztem el: az összes víznév együttes tárgyalása ugyanis éppen az egyes típusok sajátosságait fedné el. A két víznévfajta vázlatos összevetéssel ugyanakkor arra is igyekeztem rámutatni, hogy a magyar helynévkincs egyes részrendszereinek az összehasonlítása az egyes névfajták tüzetes vizsgálatára alapozva végezhető el. Egy-egy helynévfajta jellemvonásainak alapos feltérképezése emellett kiváló alapot adhat más nyelvek helyneveivel való egybevetésre is.